

MÚHELY

NÉGYESI LAJOS

A MÉNFŐI CSATA

1038. augusztus 15-én meghalt I. István, Magyarország első királya. Megüresedett trónját végakarátának megfelelően hűgának fia, Orseolo Péter foglalta el. Erőszakos belpolitikája, melyet a keresztény állam megszilárdítása érdekében folytatott, a magyarság nyílt ellenkezését váltotta ki. Három éves uralkodás után menekülni kényszerült a közfelháborodás elől, helyére István király másik unokaöccse, Aba Sámuel lépett.

Péter mindent megtett annak érdekében, hogy veszített királyságát visszaszerezze. Ehhez III. Henrik császár személyében talált támogatót, aki 1042-től évente vezetett hadjáratot Magyarországra ellen. Célját 1044-ben érte el, amikor Ménfőnél legyőzte Aba Sámuel seregét, Pétert pedig Székesfehérváron visszahelyezte trónjára.

Dolgozatomban elsősorban az 1044-es hadjárattal és a ménfői csatával foglalkozom. A korabeli források szűkszavú leírásai miatt nagy mértékben kell az objektív körülményekből adódó következtetésekre hagyatkoznom, ami lehetővé teheti a 950 évvel ezelőtti történeti események elfogadható rekonstrukcióját.

Az előzmények

Nem sokkal Péter elűzése után Aba a német birodalom keleti határvidékeire tört seregével. A támadás közvetlen előzményét jelentette, hogy Aba 1041 karácsonyán a német udvarral való kapcsolatfelvétel céljából követeket küldött III. Henrikhez, akik a strassburgi birodalmi gyűlés előtt elmondták, hogy királyukat nyugtalanítja Péter befogadása, továbbá érdeklődtek a császár magyarországi szándékai felől. Henrik azt válaszolta, hogy neki nincs szándékában háborút kezdeni, de ha Aba őt megtámadná, azt nem fogja megtorlás nélkül hagyni. A kedvező válasz ellenére február 15-én hajnalban a magyar csapatok Tulln vidékének pusztításába kezdtek egészen a Traisen folyóig.¹

Ezt III. Henrik nyílt kihívásként értékelte, s válaszul 1042 nyárutóján Magyarországra támadt.² Lerombolta Hainburgot és Pozsonyt, majd Bretiszlav cseh seregével egyesülve a Garamig hatolt, ahol kilenc várat foglalt el. A meghódított terület élére István király egy név szerint ismeretlen unokaöccsét helyezte,³ akit Aba a német hadak kivonulása után elűzött. A hadjárat meggyőzte Abát arról, hogy az ország képességei nem teszik lehetővé a német birodalom elleni hadviselést. A békés viszony kialakítása érdekében előbb 1042 karácsonyán Goslarban, majd 1043 pünkösdjén Paderbornban, végül Regensburgban folytak sikertelen béketárgyalások.

1043 augusztus elején III. Henrik ismét Magyarországra ellen vezette seregét. Annak ellenére, hogy Abának csak kis létszámú katonái erőt sikerült egybehívnia, a német támadás a sietve megerősített rábcai védműveknél elakadt, ami időt biztosított számára a tárgyalások folytatására. III. Henrik valószínűleg továbbra is korábbi követeléseinek teljesítéséhez ragaszkodott, ami az előző három tárgyalás eredménytelenségét okozta.

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története. I. k., Budapest, 1899. 81. o.

² Székely György cikkében megemlíti, hogy egyes források szerint Aba támadását megelőzően német csapatok pusztították Magyarország határvidékét. (*Székely György*: Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a XI–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1954. 1. szám, 144. o.)

³ Vitatott momentum, hogy ki volt ez az árpádiházi herceg akit Bretiszlav hozott magával, de az Altaichi évkönyv nem nevez meg. (*Annales Altahenses*. 1042. *Gombos Albin*: *Catalogus fontium historiae hungaricae*. I. k., Budapest, 1937. 96. o.) *Pauler Gyula* (*Pauler*: i.m. 82. o.) szerint Szár László legidősebb fia, Endre herceg volt. Más vélemények szerint, melyekről Kiss Lajos ír (*Kiss Lajos*: *Nemzeti függetlenségünk védelme III. Henrikkel szemben*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. 35. o.) lehetett akár Béla herceg, vagy Prokuni, Gyula erdélyi vezér fia.

A béke feltételeként szabta, hogy Aba visszahelyezi Gizella királynét birtokaiba, az 1042-ben elhurcolt németeket hazaengedi, a halottakért pedig kárpótlást fizet, az István által megszerzett Lajta és Fischa folyók közéről és a Morva menti területekről lemond, továbbá 400 aranyat és ugyanannyi prémes mentét fizet kárpótlásul. Aba elfogadta a feltételeket, melyek Szent András napjáig (november 30.) történő teljesítésére esküvel tett ígéretet.⁴

Henrik bizonyosan nem akart tartósan hadat viselni, mivel az egyezmény megkötése után Besançonba sietett, ahol házasságot kötött Poitou-i Ágnessel, V. Vilmos aquitániai herceg leányával.⁵

Aba számára ez a béke vereséggel ért fel. Az, hogy nem volt képes egybegyűjteni a sereget, mutatja, hogy az ország főurai egyre kevésbé támogatták. Számukra a Henrikkel kötött alku csak Aba erőtlenségét bizonyította. Intézkedései is inkább csak az alsóbb néprétegek körében tették népszerűvé. A főrangúak egyre inkább elfordultak Abától, aki immáron személyes érdekeiket veszélyeztette,

1044 tavaszán egy csoportjuk összeesküvést szőtt, hogy Abát a német császárnak kiszolgáltassák. Tervük árulás folytán kitudódott, mire Aba véres bosszút állt az összeesküvőkön. Ötven főurat nagybőjt idején Csanádra hívatott és ott fegyvereseivel agyonverette őket.⁶ A barbár tett, ami súlyosan megsértette az egyházi ünnep szentségét, mélységesen felháborította és Aba ellen hangolta az egyházat és az ország előkelőit, akik nagy számban menekültek Németországba, hogy Henriket Péter visszahelyezésére ösztönözzék. Mivel Aba az előző évi béke feltételeit nem teljesítette, III. Henrik indokoltan látta, hogy a nyár beköszöntével ismételtén hadjáratot indítson Magyarország ellen.

III. Henrik 1044-es hadjárata

1043 nedves, szeles nyara után, igen szigorú, hóban gazdag tél következett. A kedvezőtlen időjárás súlyos éhínséget okozott Európában.⁷ Az élelmiszerhiány nem tette lehetővé a birodalmi sereg egybehívását, ezért Henrik a bajorországi hadakon kívül csak a Magyarországgal határos Ostmark és Csehország csapatait gyűjtötte össze.

Az altaichi évkönyv ezt írja:

„Felkerekedett ugyanis a király (ti. Henrik), mintha csak az egyezséget szándékozna végrehajtani, és a bajor határtartományból vissza szándékozna térni, csupán két hadsereget, a noricumit és a csehet vezetve. Országának többi részéből csupán csak az udvari tisztjeit vitte magával, mivel (a többiekől) a természetben való nélkülözés miatt megtagadta a zsoldot. De ezt is majdnem minden alattvalójának tudta nélkül tette.”⁸

Egy 1044. június 16-án Bondorfbán íródott oklevélből arra következtethetünk, hogy III. Henrik kíséretével akkor még ott tartózkodott. A falu helyének behatárolásánál a jelenlegi térképek alapján két egymástól viszonylag nagy távolságra eső hely jöhet szóba. Bondorf névével találkozunk a Bodeni-tó északi csúcsában és a fekete-erdei Wutachnál is. Ezek azonban többszáz kilométerre fekszenek Regensburgtól, ami feltehetően a császár kiinduló pontja volt. Ernst Steindorf könyvében elfogadható megoldást találunk a kérdésre.⁹

Véleménye szerint Bondorf egy Nürnbergtől keletre fekvő, elpusztult faluval azonos. Az oklevél Henrik pénzadományáról szól, amit a wormszi templomnak adott, valamint megnevezi Adalger wormszi püspököt is, aki Gebhard regensburgi és Brúnó würzburgi püspökökkel egyetemben, rendszeresen ott volt a császár kíséretében.

Ernst Müller¹⁰ szintén foglalkozik a fenti kérdéssel. Megítélése szerint Bondorfnak a magyar határ közelében kellett feküdnie, különben a császár és kísérete nem lett volna képes július 5-ig Ménfőhöz

4 Pauler: i.m. 84. o.

5 Sz. Jónás Ilona: A középkor nagy császárai. Budapest, 1993. 37. o.

6 Pauler: i.m. 84. o.

7 1044-ben Magyarországon is óriási éhínség volt. Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, 1962. 31. o.

8 Annales Altahenses. 1044. Gombos: i.m. 97. o.

9 Ernst Steindorf: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich III. Leipzig, 1874. 204–208. o.

10 Ernst Müller: Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. 1039 bis 1056. Historische Studien, Heft. XXVI. Berlin, 1901. 50. o. Megítélésem szerint a „Bondorf-kérdésben” figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Bajorország területén három Bondorfort is találunk. Egyet Regensburgtól 60 kilométerre nyugatra, egy másikat pedig Regensburg és Altaich között a Duna partján, Regensburgtól 36 kilométerre, Altaichtól 70 kilométerre, vízi úton. (Straßenkarte Bayern. 1:300000. Falk-Verlag, Hamburg.) Ez utóbbi elfogadhatóan illeszkedne a császár vonulásának időrendjébe.

eljutni. Ehhez ugyanis, Regensburgból indulva, 19 napon keresztül, napi 29 kilométer kellett volna megtenniük.

Martina Reinke tanulmányában a német császári udvar menetképességét elemzi.¹¹ 28 utazást vett figyelembe, amikor a császár a sereggel együtt haladt. A következő értékeket kapta: 75%-ban naponta 17 km, vagy több; átlagosan naponta 24–26 km; 25%-ban naponta 30 km; 5%-ban 40 km, vagy több.

A fenti csoportosításból az átlagos teljesítmény a gyalogság és a málha mozgási sebességét reprezentálja, amihez a lovasságnak is alkalmazkodnia kellett. Ha feltételezzük, hogy Henrik seregében gyalogosok is voltak, a napi menetteljesítményük a 25 kilométer nem haladhatta meg. A fentiek tehát Ernst Müller gondolatmenetét igazolják, azonban csak a menettávolság figyelembevételével nem zárható ki, hogy Ernst Steindorfnak van igaza.

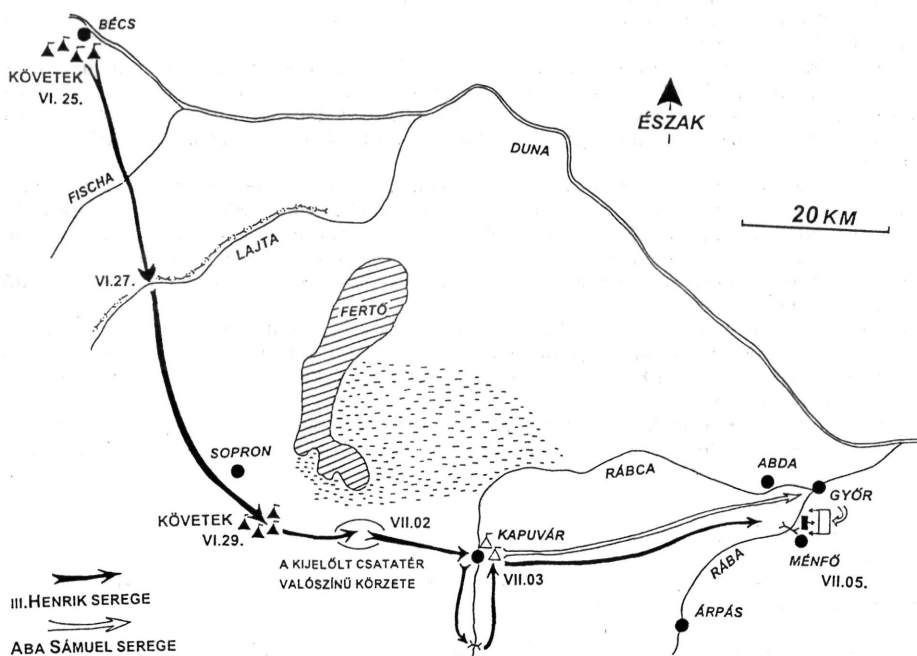
Az egyesített sereg gyülekezési körlete valószínűleg Bécs környékén volt. Ide vonultak az osztrákok Adalbert érgróf, a csehek Bretiszlav, a bajorok pedig Brúnó regensburgi püspök vezetésével.

A császár Regensburgból minden bizonnyal hajóval jutott oda. Martina Reinke több esetet is megemlít, amikor a német császár hajóval utazott. Közülük is kiemelkedik a következő: Barbarossa Frigyest 1152. március 4-én Frankfurtban császárrá választották, ahonnan március 6-án hajóval Sinnzigig, majd lóháton Aachenbe ment, ahol március 9-én megkoronázták. Ez 87 km/nap menetteljesítményt jelent.

A dunai hajózás sebességére, Ungnád Dávid 1573 márciusi utazásának leírásából következtethetünk.¹² A Regensburg–Bécs távolságot megközelítőleg négy nap alatt tette meg, úgy, hogy csak nappal hajóztak, az éjszakákat a parton töltötték. Naponta, átlagosan 100 kilométert tettek meg.

Henrik tehát akár Nürnberg mellől is képes volt eljutni június 22–23-ra Bécsbe. Legkésőbb június 25-én készen állt a sereg az előrevonásra. (1. sz. vázlat.)

1. SZ. VÁZLAT

11 Martina Reinke: Die Reisegeschwindigkeiten des deutschen Königshofes im 11. und 12. Jahrhundert.

12 Ungnád útjából az Abach–Stockerau szakaszt vettem figyelembe, mely megközelítőleg megegyezik a Regensburg–Bécs távolsággal. Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Budapest, 1986. 98. o.

Ekkor érkeztek ide Aba követei, akik királyuk nevében békét ajánlottak. Megígérték a múlt évi béke azonnali teljesítését, sőt még annál nagyobb engedményeket is, azzal a feltétellel, hogy Henrik a hozzá menekült magyarokat kiszolgáltatja. A császár azonban nem volt hajlandó tárgyalni. A követeket letartóztatta és seregével megindult Magyarország ellen. Mint a követjárás is mutatja, Abát nem érte teljesen váratlanul a német támadás, mivel már előre értesült Henrik szándékáról.¹³

Elég idő állt rendelkezésére fegyvereseit összegyűjteni és főleg a rábcai védővonalat megerősíteni. Elhez állítottak még hadigépeket is alkalmazott, Erdélyi Gyula mindenesetre a következőket írja: „III. Henrik betörésekor Aba a Rába mögé vonult és a folyó védelmére hadigépeket (machina, tornamentum) állított fel.”¹⁴

Henrik seregével június 27. körül érte el a Lajtát, ahonnan tovább vonult Sopron irányába. A Fertőtől délre letáborozott. Ekkor ismét megjelentek a magyar követek. A békekötésre tett ajánlatot Henrik nem fogadta el, hanem a kor szokásainak megfelelően megjelölte a helyet ahol három nap múlva a két sereg megütközik. A követek beleegyezvén visszatértek Abához, aki seregével Kapuvárnál táborozott. Természetesen nem kívánt kimozdulni a védővonal mögül, mely 1043-ban is képes volt feltartóztatni a német hadakat. Három nap elteltével, július 2-án reggel,¹⁵ Henrik seregével a megjelölt csataterre vonult, ahol a magyarok nem jelentek meg. Ezért tovább ment Kapuvárig, ahol a rábcai védművek föltartóztatták.

A folyó mocsaras árterülete magában is jelentős mozgáskorlátozó tényezőt jelentett, azonban a védőképesség növelése érdekében mesterséges duzzasztásokkal, torlaszokkal és csapdákkal tették áthatolhatatlanná a gyepű örei. A legfontosabb utat a babóti Fekete vár zárta el.¹⁶

A császár kíséretében lévő magyarok elvállalták, hogy a sereget átvezetik a folyón. Egész éjjel lovagoltak a Rába bal partján déli irányba és hajnalban jól járható gázlón átkeltek mindkét folyón.¹⁷

Asztrometriai számításokkal rekonstruálható a hold 1044. július 2-iki állapota.¹⁸

Július 2-án még újhold volt, a hold felületének csak 20%-a volt megvilágított. A Nap 19.49-kor nyugodott, a szürkület 20.30-ig tartott. A Hold 09.46-kor kelt fel és 22.03-kor lenyugodott. Tehát július 2-án 22.03-tól másnap 03.12-ig, amikor a hajnali szürkület elkezdődött, a csillagok fényén kívül más természetes megvilágítás nem volt. Kétkedéssel kell tehát fogadnunk az altaichi évkönyv állítását, mivel idegen terepen a 6000 lovas tájékozódását és menetét a teljes sötétség jelentősen korlátozza, főleg a Rába nehézen járható árterében.

A gyalogság¹⁹ feltehetően letáborozott Kapuvárnál és felkészült az ostromra. A lovasság elindult és napnyugta után, már csaknem sötétben, a gázló közelében állt meg. Hajnalban aztán sikeresen átkeltek a folyón és – immár a jobb parton – visszatértek Babót hátába. A torlaszok és sáncok örei, mikor a hátukban látták felbukkanni a németeket, sorra elmenekültek, nagy mennyiségű hadianyagot és élelmiszert hagyva hátra.

A déli órákra elérték a kapuvári átjárót, így a sereg többi része is átkelhetett. A gyalogság megszállta a védműveket, ezzel biztosítva az utánpótlást és a visszavonulást. Henrik seregéből csak a lovasság folytatta a menetet Győr felé, ahol Aba serege táborozott.

13 Aventinus szerint Aba két regensburgi polgárral vette fel a kapcsolatot. Név szerint Bernulfal és Machtunnal, akik hatalmas kincseket gyűjtöttek és olyan állásokra törekedtek, amelyek elfoglalását a nemesek nem engedték nekik. Aba szolgálataikért magas udvari méltóságot ígért cserébe. Levelezésüket a császár felfedezte és a két polgárt kivégeztette. (Bővebben: *Székelv György*: i.m. 144–145. o.)

14 *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete. Budapest, 1933. 79. o. Sajnos nem nevezi meg az eredeti forrást.

15 Herimannus Atriensis az 1044. július nonáját (júl. 7.) megelőző 3. napot jelöli meg a csata napjának. Ez július 5. Az altaichi évkönyv szerint Henrik serege csak az általa kitűzött csata napját követő harmadik napon, a rábcai átkelés után pillantotta meg először a magyarokat. Kérdés, hogy a harmadik napba beleszámít-e a Henrik által kitűzött csata napja. Ha beleszámoljuk – mint azt Kiss Lajos teszi (*Kiss Lajos*: i.m. 44. o.) – akkor, a Kapuvártól Ménfőig fél nap alatt kellett volna eljutniuk úgy, hogy július 3. reggelétől kezdve szinte semmit sem pihentek. Ha nem számítjuk be, akkor az időrend realitásosabb. A június 29-ét megelőző dátumokat a csapatok vonulási sebességének figyelembe vételével számítottam ki.

16 1989 áprilisában a babóti sánc átvágása bebizonyította, hogy az erődítés védőképességét a folyó duzzasztásával fokozták. Erre utal a sánc előtti árok hiánya és a sánc agyagmagja. A többszöri duzzasztásra utal a nyugati oldalon felhalmozódott fekete humuszréteg. (*Tóth Endre és Kiss Gábor* szóbeli közlése alapján.)

17 Képes Krónika. Budapest, 1978. 84. o.

18 A továbbiakban közölt adatokat a Nap és a Hold 1044-es állapotáról az Astronomy Lab 1.1 asztrometriai segédprogrammal számítottam ki.

19 A krónikák nem tesznek említést arról, hogy gyalogság is lett volna Henrik seregében, azonban az ostromtevékenység feltételezi annak létét. Az 1042-es hadjáratban több várat elfoglalt a Garam vidékén (*Pauler*: i.m. 82. o.), 1044-ben pedig elfoglalta Sopront. (*Belitzky János*: Sopron Vármege története. I. k., Budapest, 1938. 264. o.)

Két dologból következtethetünk erre: egyrészt a rábcai átkelésnél Henriknek vállalnia kellett a kockázatot, hogy a folyó túlsó oldalán csatára kerül sor Aba seregével. Következtetésként, megítélése szerint a lovasság ehhez elegendő erőt jelentett. Másrészt Ménfőig még 35–40 kilométeres út volt hátra, aminek megtételéhez 1–1,5 nap állt rendelkezésükre. Ezt csak a lovasság képes úgy végrehajtani, hogy a harcképességét megőrizzék.²⁰

Henrik a sereget az előrevonás időszakára 17 részre osztotta.²¹

A sereg zöme a Kapuvár–Győri úton menetelt. Július 4-én feltehetően a Rábapatonai térségében kialakított menettáborban éjszakázott a német had. Innen indultak tovább másnap hajnalban, immár az útról letérve, a Rába irányába.

A csata

A csata napjáról a következőket írja az altaichi évkönyv:

„Végül is az előre megbeszélte csata utáni harmadik napon, amikor az első embereink átkeltek a Rába folyón, íme a fegyveresek megszámlálhatatlan sora jelent meg távol, akik az igen széles mezőt úgy ellepték, mintha erdő nőtt volna ki. Az így készen lévők, tömegükkel minden oldalról körülveszik a mieink csekély számát, hogy közülük senki se tudjon kitérni a halál elől... És íme egy a mieink részéről támad hatalmas szélvihar rengeteg port szórt az ellenfél szemébe. Miután ez lecsendesült, az iszonyú harc elkezdődött és mindkét részről a legnagyobb erővel küzdöttek.”²²

A csata első fontos kérdése: Vajon hol kelt át a Rábán a német sereg? Kiss Lajos nem tartja reálisnak a magyar krónikások azon állítását, hogy Henrik Sopronnál jött be az országba. Véleménye szerint a behatolás a mosoni kapun keresztül történt. A gondolatmenetet végigvezetve a rábcai átkelést Abdához, a rábait pedig Győrtől délre helyezi.²³

Ernst Steindorf nem foglal állást a kérdésben, azonban jegyzeteiben közli a korabeli források véleményét.²⁴

Kiss Lajos július 4-re teszi a rábcai átkelést, így az általa leírt útirány elfogadhatóbb, mivel Babóttól fél nap alatt nem jutottak volna el Ménfőig. Azonban nem látok elfogadható indokot, miért kellene kételkednünk a Képes Krónika állításában, hiszen Sopron mellett még Babót is megnevezi. Másrészt ha Abdától lovagoltak a Rábca bal partján fölfelé, akkor egyre inkább a Hanság mocsarai közé jutottak. Nem valószínű, hogy ott könnyű gázlók lettek volna.

Pauler Gyula, Belitzky János, Kandra Kabos, Rónai Horváth Jenő és Doberdói Breit József műveikben amellest foglalnak állást, hogy Henrik serege a Rábán Árpásnál kelt át.²⁵ A magyar csatarendet egységesen Ménfőtől északkeletre helyezik.

A rábái átkelés helyének behatárolásához figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy közvetlenül az átkelés után megpillantották a síkságon szétbontakozott magyarokat, igaz, csak a távolban.²⁶

Árpás légvonalban 25 kilométerre van Ménfőtől; ez jelentősen meghaladja az emberi látás korlátait, másrészt még több mint fél napi menetet tenne szükségessé Ménfőig, ráadásul még ekkor sem pillanthatnák meg a magyarokat, mivel északkelet felé a csanaki szőlőhegy zárja el a kilátást.

Véleményem szerint az átkelést Gyirmótnál hajthatták végre. Terepbejárásaim során azt tapasztaltam, hogy a falu keleti végében húzódó dombor – mely a Rába árterét határolja –, kedvező kilátást biztosít a győri síkra. A település helyzetét figyelembe véve feltételezhető, hogy a terület kedvező feltételekkel rendelkezett az átkelésre. Délebbre széles mocsarak korlátozták a mozgást, amit a Marcal gyakori mederváltásai okoztak. Az itt található Rába-tó és Marcal-tó elnevezés jelzi a vízzel borított területek nagyságát. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy az Árpást Győrrel összekötő út először itt közelíti meg a Rábát, és Árpás és Győr között Gyirmót az első település közvetlenül a folyó

20 A harcképesség megőrzése mellett gyalogos hadosztály napi 25 kilométert, lovas hadosztály napi 40 kilométert képes megtenni. Brockhaus Enziklopädie. 12. k., Wiesbaden, 1971. „Tagemarsch”

21 Steindorf: i.m. 204. o.

22 Annales Altahenses. 1044. Gombos: i.m. 97. o.

23 Kiss Lajos: i.m. 45. o.

24 Steindorf: i.m. 206. o.

25 Pauler: i.m. 87. o. Belitzky: i.m. 264. o. Kandra Kabos: Aba Samu király. Budapest, 1891. 119. o. Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. Budapest, 1895. I. k., 37. o. Doberdói Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1929. III. k., 52. o.

26 Annales Altahenses. 1044. Gombos: i.m. 97. o.

partján. A falu lakói számára létszükséglet volt az átkelés, mivel földjeik egy része a Rába tulsó felén fektűt.²⁷

Figyelembe kell vennünk azt a tényt is – mely a fenti állítás mellett szól –, hogy Henrik már a rábcai átkelőhelyet sem tudta használni, mivel Aba eltorlaszolta és katonasággal megerősítette azt. Valószínűleg hasonlóan járt el a többi átkelőhelynél is, a Rábcán és a Rábán. Ezért a Rábán való átkelésre a császár feltehetően egy kevésbé ismert és használt gázlót kényszerült felhasználni.

A német sereg elővédjét, mely az említett dombokon szétbontakozott, a vitez Deo gróf vezette.²⁸ Nem sokkal ezután Aba lovas íjásainak első csoportjai körülfogták a németeket és sűrű nyílzáppal próbálták őket a folyóba visszaszorítani. Fegyvereiket azonban csak rövid ideig használhatták, mivel erős szélvihar kerekedett.

A második lényeges kérdés: Mikor kezdődött a csata?

Nem adhatunk egyértelműen választ, azonban két körülmény figyelembe vételével megkísérelhetjük meghatározni, hogy mikor nem kezdődhetett. Alapfeltételezésként induljunk ki abból, hogy a rábái átkelés a reggeli órákban kezdődött. A csatával foglalkozó publikációk szinte egységesen ezt a véleményt tükrözik.

1044. július 5-én²⁹ a nap 04.00-kor kelt, az ezt megelőző hajnali szürkület 03.15-től biztosított némi látást. A Nap 50–55°-on kelt fel, ami megközelítőleg északkeleti iránynak felel meg. Napkelte után 20–30 perccel a nap már elvakítja az erre nézőt. Jelen esetben kb. 04.20-tól 07.00-ig a nap korlátozta a kilátást északkeleti irányba. A felhős ég mindezt módosítaná, azonban az áltaiichi évkönyv külön megjegyzi, hogy a támadás kezdetekor a magyarok fölött egy felhő jelent meg. Ez leginkább derült időben feltűnő. A felhő megjelenését követően szélvihar kerekedett, ami megakadályozta a magyar könnyűlovasságot az íjak használatában.

Ezzel elérkeztünk a második fontos kérdéshez, tudniillik a krónikás egy meteorológiai jelenséget ír le: először egy felhő jelent meg, mint valami isteni jel, majd heves szélvihar kerekedett.

A fenti jelenségek leginkább egy zivatar kísérőjelenségeiként értékelhetők. Zivatartevékenységnél gyakran előfordul, hogy eső helyett „csak” erős szélvihar keletkezik. A zivatáros kifutósél akár 36 m/sec sebességet is elérhet. Ezt az értéket 1957-ben regisztrálták Békéscsabán, ahol szó szerint „lefújta” a szónoki emelvényről néhai Dobi Istvánt, az akkori Elnöki Tanács elnökét. Valószínűleg hasonló hatással lehetett a lovasokra is a vihar 1044-ben.

Szudár Bélának a zivatartevékenység statisztikai vizsgálatáról írt cikke táblázatot közöl a különböző napszakok zivatargyakoriságáról.³⁰ Eszerint júliusban 4 és 6 óra között – a vizsgált időszakban (1961–87-ig) – 10-nél kevesebb alkalommal tört ki zivatar. Ez a táblázat minimumértéke. A zivatark idején az uralkodó szélirány az esetek többségében délnyugati volt.

A fentiek alapján feltételezhető, hogy az átkelést a német sereg 7 óránál előbb nem hajthatta végre. A magyar támadás tengelye délnyugati irányú volt, mivel a szél velük szembe fúj.

Harmadik kérdésként a szemben álló seregek létszámát és összetételét kell megvizsgálni.

995-ös augsburgi csatavesztés megmutatta, hogy az akkor már túlnyomórészt páncélos lovasokból álló nyugati seregekkel csak hasonló kvalitású haderő szállhat szembe eredményesen. A nehézfegyverzetű lovasság megszervezését Géza kezdte el, aki a Taksony-kori skandináv „kölpényeket” svábokkal egészítette ki. A későbbiekben István bajorokkal, Péter pedig nagyszámú némettel és olaszsal erősítette a sereget. A nyugati típusú felszerelés tömeges elterjedését gátolta a magyarság körében annak magas ára. A nehézfegyverzetű lovasság nagyobb részt a király testőrségébe tartozott, aki raktáraiból biztosított számukra fegyverzetet. A sereg többségét alkotó vármegyei katonaság azonban anyagi lehetőségeitől függően igyekezett megfelelni a kor követelményeinek. Így

27 Amikor a Rábáról beszélünk, akkor ez alatt mai Holt-Rábát kell értenünk. A 2. sz. vázlaton az átkelés feltételezett helyeként megjelölt partszakaszon a folyó mederváltozása inkább nyugati irányba érvényesült. Az ábrázolt dombok feltehetően 950 évvel ezelőtt is megközelítőleg a jelenlegi formában léteztek. Ezt valószínűsíti a Mike K. által a Rába mederváltozásairól közölt vázlat. (Mike Károly: Magyarország ösvízrajza és felszíni vízének története. Budapest, 1991. 191. o.) Győr vármegye Árpád-kori úthálózatáról és településszerkezetéről Györffy Gy. közöl térképet. (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1987. II. k., térképmelléklet.)

28 Szabó Károly: Péter és Aba. Pest, 1872. 31. o.

29 A csata dátumaként, július 5-ét fogadom el, Aventinus krónikája alapján. Publikációkban találok ettől eltérő adatokkal is. Móríciz Bálint Dezső július 6-ról ír (Móríciz Bálint Dezső: Magyarország harcai Németország ellen. Budapest, 1909. 26. o.). Ernest Strehlke jegyzeteiben több forrás alapján július 4. mellett foglal állást. (Ernest Strehlke: Bellus Ungaricus. Berlin, 1856. 36. o. 148. jegyzet.)

30 Szudár Béla: A zivatartevékenység és néhány konvektív jelenség statisztikai-klimatológiai vizsgálata. 37. évf., 1992. 3. szám, 2–7. o.

az új megtartása mellett elterjedt körökben a kétélű kard, a balta és a szárnyaslándzsa használata. Ez a félnehéz lovasság már hatékonyan volt képes a közelharcban részt venni. Természetesen megtaláljuk még a könnyűlovas íjászokat is, akik a közsabadok sorából kerültek ki. Szerepük 1040–41-re főképp a felderítés, portyázás, biztosítás és határőrizet volt.³¹

Aba Sámuel uralkodása alatt a fenti arányok jelentősen megváltozhattak. A Péter által betelepített idegenek elűzésével jelentősen mecsappant a képzett, nehézfegyverzetű lovasság száma. Az 1044 tavaszi mérszárlás után a magyar főurak jelentős része is Henrikhez menekült, ami tovább csökkentette a hadsereg ütőerejét. Aba a könnyűlovas íjászok nagy tömegével kísérelte meg pótolni a nehézlovasság hiányát. Ez magyarázhatja a nyugati források 200 000 fős adatát, ami valójában 18 000–20 000 fő között lehetett. III. Henrik seregére vonatkozó 6000 fős számadat reálisnak tekinthető.³² Ezt megerősíti, hogy az 1044-es éhínség jelentősen korlátozta az összevonható fegyveresek számát mindkét oldalon.

A császári had zömét a bajorok és a csehek alkották, ezért a csatarendben valószínűleg a centrumban álltak. Kisebb létszámú erőket jelentettek az osztrák őrgrof fegyveresei és a Péter-párti magyarok, akik a szárnyakon helyezkedtek el. A sereg ütőerejét a nagyszámú nehézfegyverzetű lovas képezte, azonban hasonló arányban lehettek félnehéz lovasok is, akik íjat is használtak. Erre következtethetünk a Képes Krónika és az altaichi évkönyv leírásából. Aba megvert seregét a nehézlovasság nem lett volna képes hat mérföldön keresztül üldözni, másrészt a halottak nagy számáról olvashatunk, akiket íjászok öltek meg és hónapokig a csatatéren heverték. Valószínűleg magyar áldozatokról van szó, mivel a győztes németek a sajátjaikat összegyűjtötték és eltemették.

A magyar csatarend a könnyűlovasság nagy létszáma miatt a Bölc Leó által leírt formát mutathatta:

„A harcban nem három dandárban állnak fel, mint a bizánciak, hanem különféle nagyságú ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, melyeket egymástól csak kis közök választanak el, azért, hogy egyetlen vonalban állóknak tűnjenek fel. ...A harcvonal sorainak mélysége, illetve a sorok száma náluk nincs meghatározva, mégis inkább a mélységre fordítanak gondot, hogy vastagabb legyen a harcvonal. Homlokvonaluk egyenes és tömör.”³³

Erre utal az altaichi évkönyv, amikor erdőhöz hasonlítja a magyar harcrendet.³⁴

Aba serege Csanaktól északra 1–1,5 kilométer szélesen, a Rábától 2–2,5 kilométeres távolságra állt fel.³⁵ Elsősorban a német sereg átkelését akarták megakadályozni. Erre mutat a magyar támadás gyors megindulása az elővéd átkelését követően. A zivatár ideje alatt Henrik seregét teljesen bekerítették, majd kezdetét vette a küzdelem.

A Képes Krónika Aba vereségét a kíséretében lévő főurak árulásával³⁶ magyarázza:

„Mondják, Aba király győzelmet is nyert volna, de azok a magyarok, akik barátsággal maradtak Péter király iránt, földre dobták zászlajukat és megfutottak.”

Azonban szinte valamennyi forrás hosszan tartó heves harcra ír. Akkor hogyan történhetett az árulás? Nehezen képzelhető el, hogy számosan előbb keményen és hosszan harcoltak, majd hirtelen az árulás mellett döntöttek. Az alábbi változatot sokkal reálisabbnak tartom:³⁷

Aba kíséretében sok főúr volt, aki Péterrel szimpatizált és titokban a király elárulására készült. Erre kedvező alkalmat kínált, amikor Péter és kísérete áttörte a magyar harcrendet és bekerítette Aba

31 *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. II. rész, 2. fejezet: A hadakozások résztvevői. Budapest, 1986.

32 A seregek létszámáról említést tesz *Aventinus* (Annales Boiorum. *Gombos*: i.m. 365. o.) A becslésnél alapul vettem *Borosy A.* tanulmányát. (*Borosy András*: Hadsereg létszámok a X–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992. 4. szám, 3–33. o.)

33 *Darkó Jenő*: Bölc Leó taktikájának hitelessége magyar történelmi szempontból. Budapest, 1915. 116. o.

34 *Annales Altahenses*. 1044. *Gombos*: i.m. 97. o.

35 Az altaichi évkönyv szerint Henrik elővédeje az átkelés után a „távolban” pillantotta meg a magyarokat. Ez kb. 2000–2500 méter lehet, figyelembe véve az emberi látás lehetőségeit.

36 Képes Krónika. 92. o.

37 Az itt leírt változat a Tarih-i üngürüz leírásán alapul. Annak ellenére, hogy a legújabb kutatások alapján a mű nem tekinthető hiteles forrásnak, mégis megmagyarázni látszik az árulás kérdését. Így ír a csatáról: „A csatatéren egyenlő eséllyel küzdöttek, majd amikor heves és bősziált roham kezdődött, a csatasor felbomlott, az öldöklés folyamatosan hevesedett, a csata és a tusakodás mértéke azonban egyenlő volt. Egyszer csak az üngürüz sereg áttörte a császár sorait, teljesen összebonyolódottak, számtalan nimcse sereget hánytak kardéltre és szűkké tették fejüknek a világot. Nem sok híja volt, hogy a nimcse sereg legyőzött és megalázva menekülni kényszerült. De amikor a nimcse sereg már majdnem megfutamodott, észrevették ezt Petrusz király és azok, akik a császárhoz menekültek... a császár seregének egyik szárnyán hirtelen támadásba lendültek és csodálatos hősiességgel harcoltak... A császár serege pedig ebben a gyilkos csatában ismét felülkerekedett... Bekerítették a királyi sereg szívét... a sereget teljesen szétverték, és többségüket kardéltre hányták.” (*Mahmud Terdzsumán*: Tarih-i üngürüz. Budapest, 1982. 198–199. o.)

kíséretét. Ekkor történhetett az áruulás, mivel a főurak letették a fegyvert Péter előtt. Aba feltehetően csak személyi testőrségének köszönhette az életét. A királyi hatalmat jelképező aranyos lándzsa azonban Péter zsákmánya lett. Látna a király menekülését, a sereg fokozatosan felhagyott a küzdelemmel és futásban keresett menedéket.

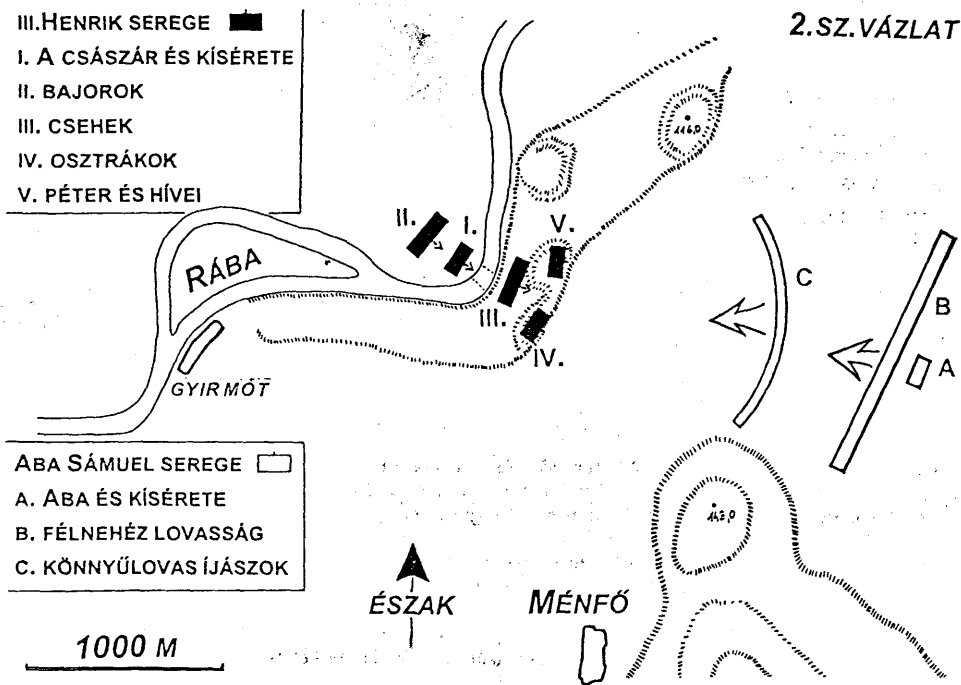
A krónikáírók állítását, mely szerint a német sereg 6 mérföldön keresztül³⁸ üldözte a magyarokat, kétkedéssel kell fogadnunk, mivel nem valószínű, hogy a csatában kimerült nehézlóvaság képes lett volna utolérni a könnyű fegyverzetű lovasokat.

Külön kell még szólnom a felderítés kérdéséről, ami az események menetében fontos szerepet játszott.³⁹ Abból, hogy Abát bajorok, Henriket pedig magyarok tájékoztatták ellenségének várható szándékáról, jól érzékelhető, hogy hadászati szinten folyamatos volt a felderítés. Bizonyos jelekből azonban arra következtethetünk, hogy harcászati szinten is folyt információszerzés. Ez Henrik részéről a terep, de elsősorban a Rába gázlóinak felkutatásában nyilvánult meg, amit valószínűleg a seregében lévő magyarok hajtottak végre. Aba könnyűlovas felderítői valószínűleg Babóttól kísérték figyelemmel Henrik mozgását. Ez magyarázza azt, hogy az átkelést végrehajtó német sereget a magyarok csatarendbe állva várták.

Az előzőekben megfogalmazott gondolatok figyelembe vételével, nézzük miként is eshetett a ménfői csata 1044. július 5-én.

Henrik serege a hajnali órákban felkészült a további menetre. Az elővéd behatolt a folyó árterébe és több lovas osztag alkalmazásával megkezdte a rábai gázlók felderítését, majd a sereg zöme a gázló irányába megkezdte a menetet.

Aba könnyűlovas felderítői észlelték, hogy az ellenség megkezdte az átkelés előkészítését. A sereg csatarendbe állt. Ménfőről északra, arccal a Rába felé. (2. sz. vázlat.)

38 Annales Altahenses. 1044. Gombos: i.m. 98. o.

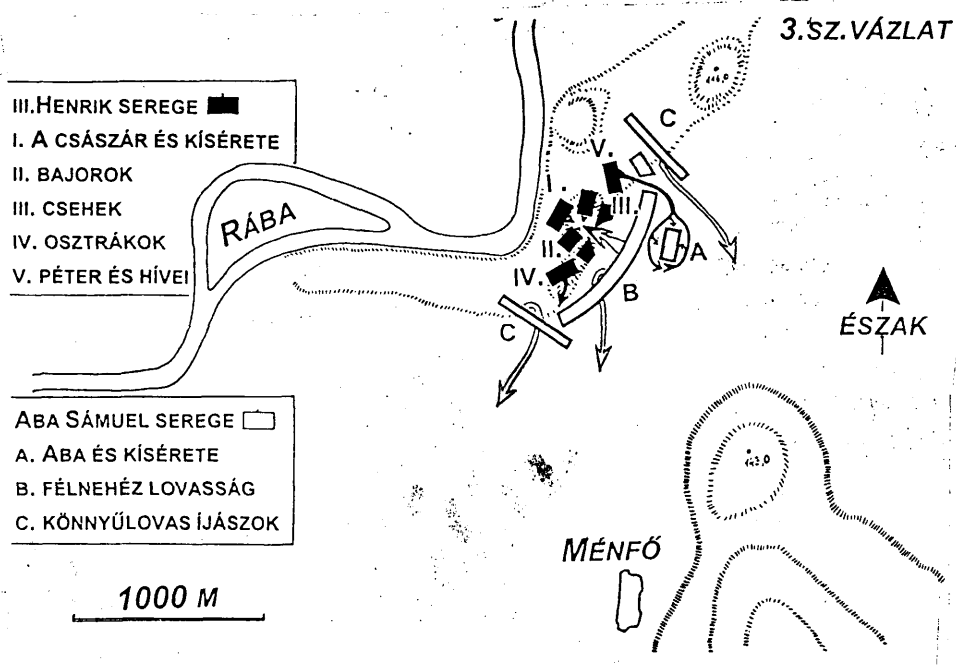
39 B. Scherff könyvében külön kiemeli a felderítés szerepét a német császárok hadjárataiban. Megemlíti, hogy I. Henrik a felderítés mozgékonyságának növelése érdekében páncélzat nélkül alkalmazott lovasokat. Ez III. Henrik hadjárataiban is elképzelhető. (Bruno Scherff: Studien zum Heer der Ottonen und der ersten Salier 919–1056. Bonn, 1985. 122. o.)

7-8 óra körül a német elővéd befejezte az átkelést és megkezdte a szétbontakozást az árteret szegélyező dombokon. Mögöttük a főerők első csoportjai is kiérkeztek a partra. Az elővédek feltűnése után a magyar sereg megkezdte a támadást. Növekvő félhold alakban közelítettek a németek felé, azonban az egyre erősödő szélvihar megakadályozta a roham kifejlesztését. A zivatar ideje alatt Henrik serege nagyrészt befejezte az átkelést és csatarendbe állt.

A vihar csillapodásával kezdetét vette a küzdelem. A könnyűlovasság az első sorokból visszahúzódott a szárnyakra és átadta helyét a félnehéz lovasságnak.⁴⁰

A németek több ponton is megpróbálták áttörni a magyarok gyűrűjét, de Aba lovasainak tömegében támadásaik rendre elakadtak. Időközben, a szél elültével, az íjászok is harcra léptek. Végül a magyarok számbeli fölénye győzött, sikerült áttörniük a németek csatasorát, azonban a folyó közelsége megakadályozta a siker kifejlesztését. Ugyanakkor a császári sereg szárnyán harcoló magyaroknak sikerült szétverniük a velük szemben állókat és határozott támadással törtek előre, Aba felé, kinek helyét az aranyozott lándzsa jelezte. (3. sz. vázlat.)

A király kísérete letette a fegyvert Péter előtt, Abát közvetlen kíséretének sikerült elmenekítenie. A magyar sereg zavarát kihasználva a németek több helyen áttörték a harcrendet, mire Aba serege menekülésbe kezdett. Az üldözésben a könnyebb fegyverzetűek vettek részt. A csatának valószínűleg jelentős számú áldozata volt mindkét oldalon. Erre utal a Képes Krónika:

„Ama napon véghetetlen sokaságú német veszett el azon a helyen. Ezért annak a helynek az ő nyelvükön a mai napiglan Verloren-Bayer a neve, a mi nyelvünkön pedig Vessz-német. A tetemek szaga miatt két hónapig azon a tájon jó móddal ember át nem haladhatott: az íjászok ölték meg őket.”⁴¹

Az utolsó mondat valószínűleg arra is utal, hogy a menekülő könnyű lovasok hátrafelé nyilazva több üldözőjüket megsemmisítették. A német krónikák részükről csak kevés áldozatot ismernek el.

⁴⁰ Ezt a taktikai mozzanatot figyelhetjük meg a Képes Krónika miniatúráján, ahol az eltérő öltözettel is kiemelt könnyűlovasság íjászok a csatarend hátsó soraiban állnak. Az ábrázoláshoz valószínűleg a kunok alkalmazása szolgáltatót mintát. Másik érdekessége a képnek, hogy az ábrázolt domborzati formához hasonló taláhatunk, Ménfőtől délkeletre. (Képes Krónika. Hasonmás kiadás, Budapest, 1964. 50. o.)

⁴¹ Képes Krónika. 85. o.

Henrik a győzelem után elfoglalta Győrt, ahol Aba feleségét és gyermekeit foglyul ejtette. Ezt követően darócba öltözve, mezítláb járult a kereszt elé, hogy imát mondjon az elesettekért és hálát adjon a győzelemért.

Ezalatt a magyarok összegyülekeztek, könyörögve járultak a császárhoz, bocsánatot és irgalmat kértek tőle, amit a császár derűs arccal, kegyesen fogadott, majd kíséretével Fehérvárra vonult, ahol Pétert megbékítette alattvalóival és visszahelyezte királyságába.

Aba Sámuel a csatából a Tisza felé menekült, ahol ellenségei egy faluban meggyilkolták, testét pedig a falu templomában temették el. Néhány év elteltével testét kihantolták, szemfödélét és ruháit épségben találták, sebei pedig begyógyultak. Végző nyugalomra saját monostorában, Abasáron helyezték.

A csatátérkutatás lehetőségei

A történelemből lépünk vissza a mába! A 950 évvel ezelőtti események nem csak a krónikák lapjain hagytak nyomot, hanem a terepen is. Az időnként előkerülő nyílhegyek, kardvasak, sarkantyúk a csata késői bizonyítékai lehetnek, de érdemes alaposan megvizsgálni, miként bizonyíthatják az írott történelmet.

A csatátér megközelítőleges behatárolására Szabady János helytörténész⁴² tett kísérletet, aki a csata helyét a vasútállomás pár kilométeres körzetébe helyezte. Állítását az állomás körzetében előkerült leletekre alapozta, melyek talán az egykori küzdelemhez kapcsolhatók.

A szájhagyomány a – Ménfő északi szélén található – Királyszékről azt tartja, hogy Aba király innen nézte végig a csatát.

A csatátérkutatás szempontjából azonban nem általában a csatátér behatárolása a feladat, mivel ez a terület egyaránt magában foglalja a seregek csata előtti állásait, a küzdelem helyét és az üldözés közbeni kisebb összecsapások pontjait, hanem a csata „belső küzdőterének”⁴³ meghatározása.

Megítélésem szerint ez a hely Gyirmóttól keletre helyezkedik el, a holt Rába és a vasútvonal között. (2. és 3. sz. ábra, 143. és 144. o.) Feltételezésemet megerősíti Lovas Elemér régészei katasztere,⁴⁴ melyben megemlíti, hogy Gyirmót területén nagy számban kerülnek elő Árpád-kori vas nyílhegyek, Ménfőnél azonban csak három kengyelt és sarkantyúkat említ.

A „ménfői csata” elnevezés nem jelenti azt, hogy az esemény a jelenlegi településhez lenne köthető, mivel egyes feltételezések szerint az Árpád-kori Ménfő az említett területen – a gyirmóti, ménfői és csanaki határok találkozásánál – feküdt.⁴⁵

A csata belső küzdőterének régészeti leletek alapján történő behatárolását megnehezíti, hogy a csata utáni üldözés során nagy mennyiségű hadianyag szóródhatott szét viszonylag nagy területen. Az üldözés során kialakuló kisebb összecsapások is a leletsűrűség helyenkénti növekedését eredményezhetik.

A nagyobb darabok, mint a kard vagy lándzsahegy, de a pontos kormeghatározást lehetővé tevő éremanyag is sokkal inkább a menekülés közben elesettektől származhat, mivel a fosztogatók a szétszóródott tárgyakat kevésbé találták meg.

A csata helyét leginkább a nagy mennyiségű nyílhegy jelezheti, azonban a nyílhegyek a honfoglalás korától szinte azonos formákat mutatnak.

A belső küzdőter behatárolását csak viszonylag nagy terület átvizsgálása után kialakított leletstatisztika tenné lehetővé. Hagyományos régészeti módszerekkel csak a csata esetleges tömegsírhajai vizsgálhatók. A szétszóródott tárgyakat fémdetektoros kutatással lehet összegyűjteni, azonban tapasztalatom szerint a munkát a terület nagymértékű II. világháborús fémszennyezettsége erősen megnehezíti.

42 Tanulmányok Ménfőcsanak történetéből – Szabady János: Győr-ménfőcsanaki emlékhelyek. Győr, 1990. 96. o.

43 A „belső küzdőter”, a csatátér azon területe, ahol a csata döntő összecsapása lejátszott. A kifejezés Papp László régésztől származik, aki a mohácsi csatátér első régészeti kutatását végezte.

44 Lovas Elemér: Lelőhely kataszter. (Kézirat) Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeum Adattára, Ltsz. 2351. 49–50. o., 97–98. o.

45 Lovas Elemér: i.m. 97. o.

Összegzés

A csehek 1041-es behódolása után várható volt, hogy Henrik következő hadjárata Magyarország ellen irányul, függetlenül attól, hogy Péter, vagy Aba a király. Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Péter megbuktatásában a német császárságnak is része volt, azonban az ebből adódó lehetőséget nem tudták kihasználni.

Abának a törzsi viszonyok visszaállítását célzó törekvései eleve bukásra voltak ítélve. A keresztény államot elfogadó magyar főurak szinte állandó bázisául szolgáltak az ellene irányuló összeesküvéseknek. Ez a folyamat 1044 tavaszán nagymértékben felerősödött, ami Henriket azonnali támadásra ösztönözte, annak ellenére, hogy a súlyos éhínség korlátozta az összevonható fegyveres erő létszámát. Hasonlóan az 1041-es, Boleszláv elleni hadjáratához, ekkor is jelentős szerepet kapott a belső megosztottság kihasználása.

Az 1044-es hadjáratot az előzőeknél rosszabb körülmények között indította a császár. Talán ezzel magyarázható az, hogy az országba az addigiaktól eltérő irányból tört be. Aba nem lehetett biztos abban, hogy míg seregével a kapuvári vonalat védi, nem támad-e egy erősebb német sereg Abda felől. Ezért, miután megerősítette a rábcai védővonalat, Győrre vonult vissza.

Aba jól felkészült a Rábca és a Rába védelmére. Henrik a rábcai védővonalat áruállással le tudta küzdeni, azonban a Rábánál Aba képes lett volna visszaverni seregét, ha a zivatar nem ad lehetőséget a németeknek az átkelés befejezésére. Ez azonban még nem jelentett győzelmet, annak megszerzésében a császár seregében harcoló magyaroknak meghatározó szerepük volt.

Ennek ellenére mégis elhibázott lépésként kell értékelnünk, hogy Aba nyílt útközetbe bocsátkozott. Már I. István 1030-as győzelme megmutatta, hogy a könnyűlovas – portyázó taktika sokkal célravezetőbb.

A csata megítélésénél figyelembe kell vennünk a korabeli véleményt, mely szerint Aba veresége Isten büntetése volt, melynek csak végrehajtója volt Henrik. A krónikások rendszeresen hangsúlyozzák az istenítélet szerepét a császár hadjárataiban.⁴⁶

Henrik 1044-es hadjáratát az altaichi évkönyv így indokolja:

(A magyarokat) „a pápa, Szent Péter utóda, már megelőzően kiátkozta, mert királyukat, Péter meggyalázták.”⁴⁷

A császár ennek értelmében nem mint hódító, hanem mint igazságszolgáltató lép fel. Célja helyreállítani a törvényes rendet, visszahelyezni az ország trónjára a felszentelt királyt.⁴⁸ A csata körülményei hangsúlyozzák az istenítélet jellegét: a kicsiny német sereg győzelme a hatalmas magyar had felett, a szélvihar és a felhő megjelenése stb.

Henrik 1040-es évekbeli három hadjáratának megítélésénél a fenti, kegyes szempontokon túl figyelembe kell venni, hogy a császár 1043-ban nagyon is anyagi alapokon hajlandó volt békét kötni a pápa által kiközösített Abával. Az altaichi évkönyv⁴⁹ arról is ír, hogy Henrik 1044-ben látszólag azzal az indokkal indult Magyarország ellen, hogy az előző évi béke feltételeként megszabott javakat akarná behajtani.

Cikkemben igyekeztem az objektív körülmények figyelembe vételével rekonstruálni az 1044-es hadjárat eseményeit. Ehhez felhasználtam az asztrometria és a meteorológiai statisztika eredményeit, melyek lehetővé tették a körülmények teljesebb vizsgálatát.

46 Kurt-Georg Cram: *Iudicium belli*. Köln, 1955. 90–95. o.

47 *Annales Altahenses*. 1044. *Gombos*: i.m. 98. o.

48 A kérdéssel részletesen foglalkozik tanulmányában Gerics József. (*Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle*, 1982. év, 187–197. o. és 229–313. o.)

49 *Annales Altahenses*. 1044. *Gombos*: i.m. 96. o.